

ПРО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ПОДІЛЬСЬКОГО І ЗАКАРПАТСЬКОГО ГОВОРІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).387–391

Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі подільського і закарпатського говорів; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Пропонована стаття стосується зв'язків подільського і закарпатського говорів на лексико-семантичному рівні. Досліджуються такі лексико-семантичні паралелі названих говорів, які не стали нормативними в сучасній українській мові, а також деякі в ній рідковживані чи застарілі. І лише кілька з них у літературній мові відомі як розмовні. Понад 51% виявлених автором діалектних паралелей внесено до СУМа в 11 т. та ілюструється цитатами з творів письменників, які народилися на території південно-західного наріччя, в основному з текстів І. Франка, М. Коцюбинського та ще деяких.

Дослідження міждіалектних зв'язків певної мови має важливе теоретичне і практичне значення. Незважаючи на це, стосунки різних говорів української мови вивчені досить слабо, зокрема майже не досліджені паралелі подільського і закарпатського діалектів. Тому пропонується нами праця – перша спроба в цьому плані, виконана на досить значному фактичному матеріалі, наявному в словниках подільського [Мат.] і закарпатського говорів [ССк.]. У цих словниках виявлено близько 250 лексико-семантичних паралелей. Для аналізу відібрано матеріал на літери А–Ж, це 67 паралелей (27%).

Основна маса подільсько-закарпатських паралелей – іменники й дієслова (88%). Помітну кількість паралелей досліджуваних говорів становлять лексеми, успадковані від праслов'янської мови і втрачені загальнонародною українською мовою. Найбільше серед спільних новотворів досліджуваних говорів таких лексем, що виникли внаслідок словотворення на власному мовному ґрунті. Кілька слів появилось в обох говорах унаслідок запозичень в основному з румунської, угорської, польської мов.

Ключові слова: українська мова, лексико-семантичні паралелі, подільський говір, закарпатський говір, праслов'янська назва, запозичення.

Постановка проблеми. Предметом дослідження у пропонованій статті є такі лексико-семантичні паралелі подільського і закарпатського говорів, які не стали нормативними в сучасній українській літературній мові, а також деякі в ній рідковживані чи застарілі. І лише кілька з них у літературній мові відомі як розмовні.

Аналіз досліджень. Міжмовні і міждіалектні зв'язки здавна привертають увагу мовознавців. І якщо стосункам української мови з іншими мовами присвячена значна література, то зв'язки різних говорів української мови вивчені досить слабо, зокрема майже не досліджені лексико-семантичні паралелі подільського і закарпатського діалектів. Чи не єдиною з цього приводу є давно опублікована стаття Й. Дзендзелівського [Дзендзелевский 1963], об'єктом якої є з десятків слів, що вживані в центральній частині закарпатського говору і які нібито могли принести сюди переселенці під проводом князя Ф. Корятовича з Поділля і Волині в кінці XIV ст. Детальніше див. [Сабадош 2015, с. 588].

Мета пропонованої статті – дослідити частину лексико-семантичних паралелей подільського і закарпатського говорів.

Основні **методи дослідження**, які використано в цій статті, – описовий із різними його прийомми, зіставний, історико-етимологічний, метод кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. У названих вище словниках ми виявили близько 250 лексико-семантичних паралелей подільського і закарпатського говорів. Зважаючи на вимоги редколегії щодо обсягу статті, для аналізу ми відібрали лек-

семи тільки на літери А–Ж, це 68 паралелей (понад 27% усього матеріалу), опис яких подаємо далі.

Поділ. *банувати* 'журитися' [Мат.: 38] – закарп. *банувати* 'жаліти, сумувати, тужити за чим-або ким-небудь' [ССк.: 25]; пор. як діал. *банувати* т. с. в [СУМ 1: 102] < угор. *bán* т. с. [ЕСУМ 1: 135].

Поділ. *бѣбехи*, *бѣбихи* 'нутроші' [Мат.: 46] – закарп. *бѣмбех* 'великий живіт, пузо' [ССк.: 27]; пор. як розм. *бѣбехи* 'нутроші' з покликанням на [Гр.] в [СУМ 1: 117–118]. Не зовсім ясного походження [ЕСУМ 1: 158].

Поділ. *бесáги*, *бисáги* і под. 'сакви, дорожній мішок' [Мат.: 49, 52] – закарп. *бісаги* 'ноша у вигляді з'єднаних двох торб, перекинутих через плече; сакви' [ССк.: 32]; пор. як діал. *бисáги*, *бесáги* 'подвійна торба; сакви' в [СУМ 1: 167]. Очевидно, через пол. *biesagi*, словац. *bisahy* від лат. *bisaccium* т. с. [ЕСУМ 1: 176].

Поділ. *бокáнчі* 'великі, ковані на каблуках солдатські черевики' [Мат.: 59] – закарп. рідк. *бокóнчі* 'черевики з грубого матеріалу (шкіри, брезенту), що закривають ноги вище кісточки' [ССк.: 35] < угор. *bakanacs* т. с. Подільська назва, – очевидно, від рум. *bocanc* т. с. < угор. *bakanacs* [DLRM: 85; ЕСУМ, 1: 108].

Поділ. *бóрше* 'швидше', *бóрзо* 'скоро, швидко', *бóрзий* 'скорий' [Мат.: 61] – закарп. *бóржи* рідк. 'швидше, мерщій' [ССк.: 36]; пор. як діал. *бóрзо* 'прудко, швидко', *боржіий* 'прудкіше, швидше', *бóрзий* 'прудкий, швидкий, моторний' у [СУМ 1: 217–218]. *Бóрше*, *бóржи* – форми вищого ступеня до присл. *бóрзо*, похідного від діал. *бóрзий* 'швидкий' < прасл. **bъrъzъ* < **bъrgъ* [ЕСУМ 1: 230].

Поділ. *бунда* ‘верхній одяг; жакет; фуфайка тощо’ [Мат.: 67–68] – закарп. *бунда* ‘короткий кожух-безрукавка’ [ССк.: 41]; пор. як діал. *бунда* ‘рід верхнього одягу’ [СУМ 1: 255] < угор. *bundo* ‘хутро, шуба, кожух’; подільська, подекуди, можливо, й закарпатська назви – через посередництво рум. *bundă* ‘бурка, шуба; хутряна безрукавка’ < угор. [ЕСУМ 1: 295; DLRM: 101; TESz 1: 389].

Поділ. *буцматий* ‘людина з широким лобом або широким повним обличчям’ [Мат.: 72] – закарп. *буцматый* ‘повнощокий, повновидий’ [ССк.: 42]; пор. як діал. *буцматий* т. с. в [СУМ 1: 268]. Пов’язується з діал. *буц* ‘товста, гладка людина; жирний вгодований кінь; великий жирний оселедець; жартвливий чи глузливо прізвисько подолян, волинян’ та іншими спільнокореневими словами, для яких є паралелі в західно-, частково в південнослов’янських мовах. Вірогідно, це запозичення з німецької мови; пор. нім. *Butz, Butze(n)* ‘опудало, коротка й товста фігура’ [ЕСУМ 1: 312–313].

Поділ. *ватра* ‘вогнище, вогонь’ [Мат.: 78] – закарп. *ватра* т. с. [ССк.: 45]; пор. як діал. *ватра* т. с. у [СУМ 1: 297]. Припускається прасл. **vatra*, що має близькі відповідники в ряді індоєвропейських мов (< і.е. **ātr-ā*). Проте дехто вважає його запозиченням із давньоіранської мови [ЕСУМ 1, 339–340].

Поділ. *вдатний* ‘гарний’ [Мат.: 78] – закарп. *удатный* ‘зручний; здібний’ [ССк.: 511]. Очевидно, власне утворення, що пов’язується етимологічно з *вдача, да́ти* [ЕСУМ 1: 342; 2: 13–14].

Поділ. *веселіця* ‘веселка’ [Мат.: 81] – закарп. *веселіця* т. с. [ССк.: 46]; пор. як діал. *веселіця* т. с. в [СУМ 1: 339]. Власне утворення від *веселій*, пор. [ЕСУМ 1: 362].

Поділ. *вечірнічити, вичірнічити* ‘ходити на вечорниці, парубкувати’ [Мат.: 81] – закарп. *вечурнічити* т. с. [ССк.: 47]. Деривати від *вечорніці, вечурніці*.

Поділ. *взимі* ‘взимку’ [Мат.: 81] – закарп. *у(в)зимі, у(в)зімі* т. с. [ССк.: 522]; пор. як діал. *взимі, узимі* т. с. в [СУМ 10: 407]. Власне утворення внаслідок злиття слів і скам’яніння словосполучення, що складалося з прийменника *в(у)* та форми місцевого відмінка слова *зимá*, пор. [ЕСУМ, 2: 261–262].

Поділ. *відіти* ‘бачити’ [Мат.: 83] – закарп. *від’іти* т. с. [ССк.: 47]; пор. як діал. *відіти* т. с. в [СУМ 1: 388] < прасл. **viděti* т. с. [ЕСУМ 1: 391].

Поділ. *відумерти* ‘залишити в спадщину’ [Мат.: 88] – закарп. *удомерти* т. с. [ССк.: 515]; пор. як діал. *відумерти* т. с. в [СУМ 1: 653]. Власне утворення.

Поділ. *вінчувати* ‘вітати, поздоровляти’ [Мат.: 88] – закарп. *вінчовати* т. с. (тільки на Різдво і старий Новий рік) [ССк.: 49]; пор. як рідк. *вінчувати* ‘вітати, поздоровляти’ в [СУМ 1: 678]. Запозичення через західнослов’янські мови: пол. *winszować*, ст.пол. *winszować* < чес. *vinšovati* т. с., котре, як і словац. *vinšovať* т. с., від нім. *winschen* < і.е. **ūen-* ‘бажати, прагнути’ [ЕСУМ 1: 401].

Поділ. *вліти* ‘влітку’ [Мат.: 90] – закарп. *у(в)літ’і* т. с. [ССк.: 528]; пор. як розм. *вліти (уліти)* т. с. у [СУМ 10: 407]. Власне утворення за тією самою моделлю, що й *взимі, узимі* (див. вище).

Поділ. *вороска*, мн. *вороски* ‘мотузки, на яких підвішується колиска’ [Мат.: 92] – закарп. *вороска* ‘дужка на відрі, бідончику, кошику і под.’ [ССк.: 52]. Демінутив від діал. *вороза* ‘мотуз, мотузок, шнурок’ < прасл. **vorzъ, *vorza* ‘мотуз, вірвовка’ [ЕСУМ 1: 427].

Поділ. *вредний* ‘клятий, злий’ [Мат.: 93] – закарп. *вредний* ‘недобрий, шкідливий’ [ССк.: 53]; пор. як діал. *вредний* ‘капосний’ у [СУМ 1: 758]. Похідне від діал. *вред* ‘чиряк, налив’ < чес. *vřed* т. с. або словац. *vred* т. с. < прасл. **verďь* т. с. [ЕСУМ 1: 432].

Поділ. *втєлітисся* ‘отєлітисся’ [Мат.: 94] – закарп. *утєлітис’а* т. с. [ССк.: 545]. Префікс *у-(в-)* < *о-*, пор. закарп. *упоздіти* ‘спізнитися’, *уповісти* ‘сказати’, *упомінати* ‘згадувати’, *упалити* ‘розгнівати’, *упалый* ‘який упав’ та інші.

Поділ. *втиральный* ‘рушник’ [Мат.: 94] – закарп. *о(у,в)тиран:ик* т. с. [ССк.: 299]. Власні утворення; закарп. *о(у,в)тиран:ик* < *втиралник*. Етимологічно споріднені з *тєрти*.

Поділ. *вугля* ‘вугілля, жар’ [Мат.: 95] – закарп. *вугл’е* т. с. [ССк.: 53]. Збірне до *вугіл’* ‘вуглина’ [Там само].

Поділ. *вуйко* ‘дядько по матері чи по батькові’ [Мат.: 95–96] – закарп. *вуйко* ‘дядько по матері’ [ССк.: 53]; пор. як діал. *вуйко* т. с. в [СУМ 1: 785]. Демінутив від протезованого діал. *уй* ‘дядько’ < прасл. **ujь* < і.е. **ǫj- ijo-s* [ЕСУМ 1: 438].

Поділ. *вуйна* ‘тітка (взагалі)’ [Мат.: 96] – закарп. *вуйна* ‘дружина матєриноного брата’ [ССк.: 53]; пор. як діал. *вуйна* т. с. в [СУМ 1: 785]. Суфіксальне похідне від діал. *уй* ‘дядько’ із протезою *в*.

Поділ. *вулій* ‘вулик’ [Мат.: 96] – закарп. *вулій* т. с. [ССк.: 54]; пор. як діал. *вулій* т. с. в [СУМ 1: 786] < прасл. **ulьjь*; і.е. **aul-* [ЕСУМ, 1: 439].

Поділ. *вурда* ‘сир, зварений із закислого молока’ [Мат.: 96] – закарп. *вурда* ‘сир низької якості’ [ССк.: 54]; пор. як діал. (зах.) *вурда* ‘варений невитриманий сир’ у [СУМ 1: 787] < рум. *urdă* ‘солодкий овечий сир’ [ЕСУМ 1: 440].

Поділ. *гава* дит. ‘собака’ [Мат.: 98] – закарп. *гава* т. с. [ССк.: 55]. Утворення від вигука *гав*, що імітує гавкання, має такого типу відповідники в інших слов’янських мовах [ЕСУМ 1: 446].

Поділ. *газда* ‘хазяйка’ [Мат.: 98] – закарп. *газда* ‘господар, хазяїн’ [ССк.: 69]; пор. як діал. *газда* т. с. в [СУМ 2: 12]. Закарпатське слово – від угор. *gazda* т. с., яке своєю чергою – зі слов’янських мов (< **gospoda*). Поділ. *газда* появилася через посередництво польської (пол. діал. *gazda* т. с.) або румунської (рум. *gazdă* т. с.) мов < угор. [ЕСУМ 1: 450–451; TESz 1: 1037–1038; DLRM: 328].

Поділ. *гєнди* ‘там’ [Мат.: 106] (очевидно, від *гєнде*) – закарп. *гінде* т. с. (< *гєнде*) [ССк.: 58]. Власне давнє складне утворення від прислівників *ген* (< прасл. **hen* ‘там, далеко’) і *де* (< прасл. **kьde* ‘де’) [Сабадош, с. 325].

Поділ. *глотá* ‘велика кількість людей в одному місці, що створює тисняву, давку’ [Мат.: 110] – закарп. *глотá* т. с. [ССк.: 61]; пор. як діал. *глотá* ‘скупчення народу, натовп’ у [СУМ 2: 87]. Очевидно, від прасл. **glota* (**glotь*), продовження якого виявлено, крім української, в староросійській і

південнослов'янських мовах [ЕСУМ 1: 528; Сабадош, с. 328–329].

Поділ. *глухман* 'людина, яка недочуває' [Мат.: 110] – закарп. *глухман* т. с. [ССк.: 62]. Власне утворення, споріднене з *глухий*.

Поділ. *гогошитися* 'бундючитися' [Мат.: 113] – закарп. *гогоситис'а* т. с. [ССк.: 73]. Від *кокошитися*, похідного від діал. *кокош* 'півень'; [т(з)] < [к] [ЕСУМ 1: 544]; див. також нижче *гіргоші* (*гергоші*, *гіргуш* 'і).

Поділ. *гожуг* (*гожух* і под.) 'палиця для перегортання жару в печі' [Мат.: 113] – закарп. *ожуг(х)* 'жердина, на якій носили до річки білизну прати' [ССк.: 297–298]; пор. як розм. *ожог*, *ожуг* 'палиця, якою перемішують жар, паливо' [СУМ 5: 649]. Походить від прасл. **ožegъ*, пов'язаного «з дієсловом **ožegti* 'обпалити'; первісно означало обгорілу палицю» [ЕСУМ 4: 166].

Поділ. *головач* 'частина вуздечки; головатий' [Мат.: 114] – закарп. *голо'вач* 'керівник; великий начальник; вождь' [ССк.: 63]; пор. як діал. *головач* 'керівна особа (в минулому)' у [СУМ 2: 112]. Власне суфіксальне утворення від *головá*.

Поділ. *грань* 'жар' [Мат.: 118] – закарп. *гран'* т. с. [ССк.: 65]; пор. як діал. *грань* т. с. у [СУМ 2: 158]. Пов'язується етимологічно з *гріти* [ЕСУМ 1: 585].

Поділ. *грéбло* 'металевий гребінь, яким чистять коней і корів' [Мат.: 118] – закарп. *греблиц'а* 'металева щітка, якою чистять корів, коней та ін.; скребло' [ССк.: 65]; пор. як діал. *грéблó* 'скребло, скребниця' в [СУМ 2: 163]. Власні суфіксальні деривати від дієслова *гребті*.

Поділ. *горничисько* 'великий горщик' [Мат.: 116] – закарп. *горниці* 'велика каструля' [ССк.: 64]; пор. як діал. *горнець* 'горщик' у [СУМ 2: 133]. *Горничисько* – похідне від *горнець* < прасл. **gъrъnъ* 'первинно глиняний горшок', утвореного від **gъrno* 'вогнище, жаровня' (тобто розжарена піч, у якій плавляли метал, випалювали вироби з глини) [ЕСУМ 1: 569; Сабадош, с. 334–335].

Поділ. *зуби* 'гриби; види їстівних грибів' [Мат.: 122–123] – закарп. *зуба* (мн. *зубы*) 'гриб груздь' [ССк.: 67]; пор. як діал. *зуби* 'гриби' в [СУМ 2: 186] < прасл. **gъba* 'гриб губка, тобто гриб-трутовик' [ЕСУМ 1: 610; Сабадош, с. 75].

Поділ. *зуня* 'свита' [Мат.: 124] – закарп. заст. *зун'а* 'верхня одежа з домотканого грубого і ворсистого, переважно нефарбованого сукна' [ССк.: 68]; пор. як заст. *зуня* т. с. в [СУМ 2: 194] < прасл. **gъn'а*, яке «запозичене з невстановленої мови» [ЕСУМ 1: 620–621].

Поділ. *зушавник* 'гушавина, чагарник, густий ліс' [Мат.: 126] – закарп. *зушав'ник* т. с. [ССк.: 69]. Власне утворення від *зуща* 'густий ліс' [СУМ 2: 201].

Поділ. *ганч*, *ганч* 'фізична вада, недолік взагалі' [Мат.: 101, 127] – закарп. *ганч* 'вада, хиба, недолік' [ССк.: 70]; пор. як розм. *гандж* т. с. в [СУМ 2: 26] < угор. *gáncs* 'докір, догана, вада' [ЕСУМ 1: 467; TESz 1: 1024–1038]. Поділ. *ганч* появилася, імовірно, через посередництво західних українських говорів; пор. гуц. *gancz* т. с. [Яп.: 61], наддністр. *ганч* т. с. [Шило: 101], бук. *ганчовіттий* 'такий, що має якийсь гандж' [СБГ: 80].

Поділ. *тэрик* 'жіноча кофтина зі складками і з довгими рукавами' [Мат.: 126–127] – закарп. *тэрок* 'старий піджак' [ССк.: 71] < угор. діал. *gérok* 'редингот (довгий сюртук широкого крою)' < нім. *Gehrock* 'сюртук' [TESz 1: 1055]. Поділ. *тэрик* запозичене, ймовірно, з німецької через посередництво якоїсь іншої мови.

Поділ. *тіргоші* 'горішня частина спини, плечі', *гергоші* 'в'язи, карк, спина, плечі' [Мат.: 128] – закарп. *тіргуш'і* (< *тіргуш'і*) т. с. [ССк.: 72]. Від прасл. **kъrkušъ* / **kъrkošъ* / **kъrkošъ* 'плече', утворених суфіксальним способом від **kъrkъ* 'потилиця, шия' < і.е. **krko-* т. с., пов'язаного з **ker-* 'обертати, крутити'; пор., напр., закономірне ст.укр. *коркь* 'шия' [ЕСУМ 3: 26; Сабадош, с. 338]. У діалектних словах [т(з)] < [к], як у *голосо* (< *колесо*), *гоблиц'а* (< *ковблиц'а*) та ін.; див. також вище *гогошитися*, *гогоситис'а* (< *кокошитися*).

Поділ. *глат* 'порошок, виготовлений зі шлуночка молодої тварини [...], призначений для виготовлення бринзи' [Мат.: 128] – закарп. *кл'ат* т. с. [ССк.: 194] < рум. *chiag* (< *cl'ag*) < лат. **clagum* < *coāgulum* т. с. [ЕСУМ 1: 531].

Поділ. *двойчаки* 'вила з двома різками' [Мат.: 130] – закарп. *двóйка* т. с. [ССк.: 77]. Власні утворення від *два*.

Поділ. фразема *дати джосу* 'дати прочуханки, припарки, тобто побити' [Мат.: 133] – закарп. *дати джосы* т. с. [ССк.: 80]. Вірогідно, пов'язані «з виразом *дати чосу* т. с., де *ч* змінилося на *дж* внаслідок деєтимологізації (пор. також *чумак* – [джумак], *чумá* – [джумá])». *Чос* своєю чергою споріднене, очевидно, з *чесати* [ЕСУМ 2: 53].

Поділ. *дев'ятіни* 'поминки по померлому, які відбуваються на дев'ятий день після смерті' [Мат.: 130] – закарп. *дів'ятина* т. с. [ССк.: 77–78]; пор. як заст. *дев'ятіни* т. с. в [СУМ 2: 229]. Похідне від *дев'ятий (день)*.

Поділ. *дэрга* 'товста груба тканина, якою накривають спітнілих коней' [Мат.: 131] – закарп. *джерга* 'домоткана з різнокольорових чи вовняних смужок ковдра, покривало' [ССк.: 80]; пор. як заст. *дэрга*, *дээрга* 'товста і груба тканина; рядно, покривало, килим' у [СУМ 2: 245]. Від рум. *sergă* 'ковдра, покривало з грубого сукна, попона' < тур. *çerge* 'легкий намет; навіс на двох стовпах' [ЕСУМ 2: 35–36, 49–50].

Поділ. *дэргати* 'очищати прядиво від костриці на металевій дергальній щітці...' [Мат.: 131] – закарп. *дэргати* т. с. [ССк.: 78] < прасл. **dъrgati* 'обробляти льон, обдирати його стебла' < і.е. **dergh-*, «що є поширенням кореня **der-* 'дерти' формантом *-gh-*» [ЕСУМ 2: 36].

Поділ. *деревіти* 'трухнути' [Мат.: 132] – закарп. *дры'віти* т. с., *деревіти* 'втрачати чутливість, дерев'яніти, цепеніти' [ССк.: 79, 103]. *Деревіти* – похідне від *дэрево*, *дры'віти* – від *дры'во*; власні утворення. *Дэрево* і *дры'во* – спільнокореневі слова індоєвропейського походження [ЕСУМ 2: 36–37; 131–132].

Поділ. *дэрниця* 'ручний прилад, яким деруть крупу' [Мат.: 132] – закарп. *терлиц'а*, *терниц'а*, *тел'иц'а* 'прилад, за допомогою якого тіпають ко-

ноплі» [ССк.: 487]. Незважаючи на те, що номени *дёрниця* і *тёрниця* утворені від різних коренів (від *дёр-* ‘дерти’ і *тёр-* ‘терти’) і мають дещо відмінну семантику, проте в них однакова словотвірна структура.

Поділ. *дзёркати* ‘бризкати тонкою цівкою’ [Мат.: 134] – закарп. *цир’кати* ‘виходити тонким струменем з дїйка, груді (про молоко матері)’ [ССк.: 571]. Імовірно, звуконаслідувальні утворення, як, напр., укр. діал. *церкотіти* ‘кричати (про птахів сов і сичів)’, *церцєкати* ‘тегати (про гусей)’ [ЕСУМ 6: 241].

Поділ. *димка* ‘цибуля для садіння’ [Мат.: 136] – закарп. *дым’кы*, мн.; одн. *дымка* т. с. [ССк.: 82]. Власне утворення від *дим* (*дым*), мотивується тим, що цілу зиму таку цибулю тримають біля плити, щоб вигрілася й не пішла в стрілки.

Поділ. *дівочити* ‘дівувати’ [Мат.: 137] – закарп. *д’івочити* т. с. [ССк.: 82]; пор. як діал. *дівочити* т. с. в [СУМ 2: 298]. Власне похідне від *дівка* ‘дівчина’.

Поділ. *дівчур* ‘хлопчик, який має звичку гратися з дівчатами’ [Мат.: 137] – закарп. *д’івчур* т. с. [ССк.: 83]; пор. як розм. *дівчур* ‘той, хто захоплюється дівчатами’ в [СУМ 2: 298]. Як і *дівочити*, – власне похідне від *дівка* ‘дівчина’.

Поділ. *дідєра* ‘дідуган’ [Мат.: 137] – закарп. *д’ідора* т. с. [ССк.: 83]. Власні утворення від *дід(о)*; відмінні форманти *-єра / -ора*.

Поділ. *дїлниця* ‘вузька глибока вуличка’, ‘межа села з полем, рів, огорожа, яка відмежовує село від поля’ [Мат.: 138] – закарп. *д’їлниця* ‘а ‘прохід (в огорожі і под.)’ [ССк.: 83]. Власні утворення від *дїліти*.

Поділ. *довбак* ‘дятел’ [Мат.: 139] – закарп. *дóв’бак* т. с. [ССк.: 86]. Власний дериват від *довбати* (дятел довбає дерево, щоб добути поживу).

Поділ. *довголабий* ‘довгоногий’ [Мат.: 139] – закарп. *дóв’голабий* т. с. [ССк.: 86]. Власне утворення від *дóвгий* і похідного прикметника від іншомовного запозичення *лаба* ‘лапа’, пор. пол. *łaba*, словац. *laba*, угор. *láb*, рум. *labă* т. с. [ЕСУМ 3: 173].

Поділ. *драніця* ‘тонкі дошки або труби, якими набиваються щаблі деревини на возі, щоб нічого не випало’ [Мат.: 141] – закарп. *дра’ниця* ‘а ‘одна з колотих тонких дощечок, якими покривають дах; дранка’ [ССк.: 102]; пор. як діал. *драніця* ‘дранка’ в [СУМ 2: 407]. Від прасл. діал. **dъranica*, етимологічно пов’язаного з **drati* ‘драти’ [ЕСУМ 1: 40–42; Сабадош, с. 364–365].

Поділ. *драчувати* ‘відокремлювати млинком шкірочку від ядра насіння проса’ [Мат.: 143] – закарп. *драч’овати* ‘розпилювати колоду на дошки або бруси’ [ССк.: 103]. Очевидно, пов’язуються з *драти*, пор. [ЕСУМ 2: 124].

Поділ. *древітня* ‘місце, де рубають дрова’ [Мат.: 143] – закарп. *дры’варн’а* т. с., *дры’вутн’а* ‘колода, на якій рубають дрова’ [ССк.: 103]; пор. як діал. *дривітня* ‘дровітня’ в [СУМ 2: 412]. Похідні від *дриво / дры’во* ‘поліно’.

Література

1. Дзензелевский – Дзензелевский И.А. Лингвгеографические свидетельства о расселении подольян и вольнян Ф. Корятовича в Закарпатье. *Вопросы теории и истории языка. Сборник в честь профессора Б.А. Ларина*. Ленинград, 1963. С. 96–104.

Поділ. *дріслявка* ‘сорт ранніх слив’ [Мат.: 144] – закарп. *дрислян’кы*, *дрислив’кы* т. с. ‘сорт сливи, плоди якої невеликі і дуже соковиті’ [ССк.: 103]. Власні утворення, пов’язані з *друстати* < прасл. **dristati* (||*drisk-*), пор. [ЕСУМ 2: 128].

Поділ. *дружба* ‘боярин на весіллі’ [Мат.: 144] – закарп. *дружба* т. с. [ССк.: 104]; пор. як заст. і діал. *дружба* т. с. у [СУМ 2: 423–424] < прасл. **družьba*, похідного від **družiti*; пор. і.е. **dhrugh-* (**dherough-*) ‘бути готовим, міцним’ [ЕСУМ 2: 133–134; Сабадош, с. 367–368].

Поділ. *жаліва* ‘кропива’ [Мат.: 148] – закарп. *жа’лива* т. с. [ССк.: 109]; пор. як діал. *жаліва* т. с. у [СУМ 2: 503]. Похідне від *жаліти* [ЕСУМ 2: 186].

Поділ. *жвати* ‘їсти’ [Мат.: 148] – закарп. *ж’вати* ‘жувати’ [ССк.: 109]; пор. укр. літ. *жв’кати*, рідк. *жвакувати* ‘пережовувати їжу, створюючи відповідні звуки’ [СУМ 2: 515]. *Жвати* < прасл. **žьvati* < і.е. **gjeŷ-* ‘жувати’ [ЕСУМ 2: 207–208].

Поділ. *жмікати* ‘рвати руками рідку траву в лісі’ [Мат.: 151] – закарп. *ж’мыкати* ‘вручну мити виріб з тканини’ [ССк.: 111]; пор. укр. літ. *жмакати* ‘захоплюючи, здавлюючи який-небудь предмет руками, м’яти, псувати його форму’ [СУМ 2: 537]. *Жмікати*, *жмакати* етимологічно споріднені з *жати*, пор. [ЕСУМ 2: 201].

Поділ. *журітися* ‘сокотання курки’ [Мат.: 152] – закарп. *жу’ритис’а* ‘неспокійно ходити й видавати звуки «ко-ко» (про курку)’ [ССк.: 112]. Семантичний діалектизм, що виник на основі загальнонародного *журітися* ‘засмучуватися, сумувати’.

Висновки. Основна маса подільсько-українських паралелей – іменники (66 %) і дієслова (22%); прикметники становлять 6%, прислівники – понад 4%. Помітну кількість паралелей (понад 16%) досліджуваних говорів репрезентують лексеми, успадковані від праслов’янської мови і втрачені загальнонародною українською мовою, зокрема: *ватра*, *відіти*, *в’їлий*, *глотá*, *г’уня*, *гір’оші*, *жвати* та інші. Окремі з них мають індоєвропейське коріння (*ватра*, *в’їлий*, *дєргати*, *жвати*). Найбільше серед спільних новотворів досліджуваних говорів таких лексем, що появилися внаслідок словотворення на власному мовному ґрунті (в основному суфіксальним способом): *вд’атний*, *весєлиця*, *вечірнічтити*, *взимі*, *вліті*, *вор’оска*, *втир’алник*, *в’їйко*, *в’їйна*, *гєнди*, *гогошітисся*, *головáч*, *грєбло*, *грань*, *гуцавник*, *димка*, *дівочити*, *дїлниця*, *драчувати*, *жаліва* та інші. Внаслідок словоскладання утворилася лексема *довголабий*, шляхом переосмислення загальноновживаного слова *журітися* появилися новотвір *журітися* ‘сокорити’ (про курку). Ряд слів виник в обох говорах у результаті запозичень в основному з румунської, угорської, польської мов (*бєса́ги*, *бокáнчі*, *б’унда*, *вінчувати*, *в’урда*, *га́зда* (*га́зда*), *танч*, *г’ляг* (*кл’ат*), *дєрга*). Що стосується угорських запозичень у подільському говорі, то вони могли появилися через посередництво інших західноукраїнських говорів, як це видно на прикладі лексеми *танч* (див. вище).

2. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови у 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
3. Мат. – Матеріали до словника подільського говору. Упор. І.В. Гороф'янюк. Вінниця, 2021. 461 с.
4. Сабадош – Сабадош І.В. Українська лексика в просторі і часі. Збірник праць. Ужгород, 2015. 688 с.
5. СБГ – Словник буковинських говірок. За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
6. ССк. – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
7. СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980. Т. 1–11.
8. Шило – Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів; Нью-Йорк, 2008. 288 с.
9. DLRM – Dicționarul limbii române moderne. București, 1958. 961 p.
10. Jan. – Janów J. Słownik huculski. Opracował i przygotował do druku J. Rieger. Kraków, 2001. XXX, 306 s.
11. TESz – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, 1967–1984. 1–4. k.

References

1. Дзендзелевский – Dzendzelevskiy Io.A. (1963) Lingvogeograficheskie svдетельства о расселении подolian и volynian F. Koriatovicha в Zakarpatye [Linguogeographic evidence of the settlement of F. Koryatovich's Podolyans and Volynians in Transcarpathia]. *Voprosy teorii i istorii yazyka. Sbornik v chest prof. B.A. Larina.* Leningrad. S. 96–104 [in Russian].
2. ЕСУМ – Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012): u 7 t. [The Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].
3. Мат. – Materialy do slovnyka podilskoho hovoru (2021) [Materials for the dictionary of the Podil dialect]. Ordered by I.V. Horofianiuk. Upor. I.V. Horofyanyuk. Vinnyca. 461 s. [in Ukrainian].
4. Сабадош – Sabadosh I.V. (2015) Ukrainska leksyka v prostori i chasi. Zbirnyk prac [Ukrainian vocabulary in space and time. Collection of works]. Uzhhorod. 688 s. [in Ukrainian].
5. СБГ – Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovinian idioms]. Za zah. red. N.V. Huvvanyuk. Chernivci. 688 s. [in Ukrainian].
6. ССк. – Sabadosh I.V. (2021) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho rayonu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the Sokyrnytsia village, Khust district]. 2-е vydannia, zminene i dopovnene. Uzhhorod. 599 s. [in Ukrainian].
7. СУМ – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]. T. 1–11. Kyiv [in Ukrainian].
8. Шило – Shylo H.F. (2008) Naddnistrianskiy regionalny slovnyk [G.F. Shilo Transnistrian regional dictionary]. Lviv; Nyu-York. 288 s. [in Ukrainian].
9. DLRM – Dicționarul limbii române moderne (1958) București. 961 p. [in Romanian].
10. Jan. – Janów J. (2001) Słownik huculski. Oprac. i przygotował do druku J. Rieger. Kraków. XXX, 306 s. [in Polish].
11. TESz – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1967–1984). Budapest. 1–4. k. [in Hungarian].

ABOUT THE LEXICAL AND SEMANTIC PARALLELS OF THE PODIL AND TRANSCARPATHIAN DIALECTS

Abstract. The proposed article is the first relatively significant attempt to study the connections between Podillya and Transcarpathian dialects at the lexical and semantic level. Such lexical and semantic parallels of the named dialects, which have not become normative in the modern Ukrainian language, as well as some rarely used in it or obsolete ones, are studied. And only a few of them are known as colloquial in the literary language. More than 51% of the dialectal parallels identified by the author are included in DUL in 11 volumes and are illustrated with quotations from the works of writers from Western Ukraine, who were born in the territory of the south-western dialect, mainly from the texts of I. Franko, M. Kotsyubynskyi and others.

The study of inter-dialectal relations of a certain language has important theoretical and practical significance. Despite this, the relationship between different dialects of the Ukrainian language has been studied quite poorly, in particular, the parallels of the Podillya and Transcarpathian dialects have hardly been studied. Therefore, the proposed work is the first attempt in this regard, made on the basis of quite significant factual material available in the dictionaries of the Podillya and Transcarpathian dialects. About 250 lexical and semantic parallels of the Podillya and Transcarpathian dialects were found in these dictionaries. The material for the letters A–Z was selected for analysis, that is 67 parallels (27%).

The bulk of Podillya and Transcarpathian parallels are nouns and verbs (88%). A notable number of parallels of the investigated dialects are lexemes inherited from the Proto-Slavic language and lost in the national Ukrainian language, in particular. Among the joint innovations of the studied dialects, the largest number of such lexemes appeared as a result of word formation on their own linguistic background (about 25%). Several words appeared in both dialects as a result of borrowings, mainly from Romanian, Hungarian, and Polish languages.

Keywords: Ukrainian language, lexical and semantic parallels, Podillya dialect, Transcarpathian dialect, Proto-Slavic name, borrowings.

© Сабадош І., 2023 р.

Іван Сабадош – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; 44sabados@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2992-8294>

Ivan Sabadosh – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; 44sabados@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2992-8294>